

Egy irodalmi díj kapcsán

„A nagyszalontai Csonkatorony a mi pénzverdénk, ahonnét való az Arany-valutánk“ — ezzel a szójátékba rejtett regionális büszkeséggel szögezi le a romániai magyar irodalmi közvélemény álláspontját Molter Károly abban az Arany-vitában, melyet Móricz és Kosztolányi vívott 1932-ben. Nem, a marosvásárhelyi tanár nem ítéli el Móricz kemény Arany-bírálatát, különben is nagyon szereti Móriczot, és az ósdi Arany-tirádák után „vitézi tettek“ érzi támadását, éppen csak a nemzetiségi élet törvényeként mondja ki, hogy „a népnek, az öntudatos munkásnak is, de sőt az osztályöntudatos szellemi munkásnak is kell ez a költő, mert más is ő, mint csupán szabadságra nevelője népének. Anyatej Arany, magyar Kalevala, naiv eposz, mely nem naiv és nem eposz, dajkadal-féle...“ Az Erdélyi Helikon irodalmi publicistája és kritikusja itt ösztönösen ugyanazt a konkrét felelősséget fejezi ki, melynek egykorú tudatos hirdetője a szocializmus eszméjét adott nemzeti-ségi valóság-keretben vállaló Korunk.

Az azonos elkötelezettségben rejlik a népfrontosság, az antifasizmus, a közös humánus gyökere, mindaz, amit ma ásunk ki múltunkból egyre nagyobb hévvel és örömmel Azon az ülésen, ahol egy bírálóbizottság az Igaz Szó 1968-as kritikái és irodalomtörténeti díját az idős Molter Károlynak ítélte, a múltbeli érdemek eltérbe helyezésénél azzal érveltek a javaslattevők, hogy miután közvéleményünk ma párhuzamosan értékeli Gaál Gábor és Kós Károly annak idején egy kérdésben szembenálló irodalmi irányzatainak művészi remekait, s Nagy István vagy Salamon Ernő mellett bevett már és megszeretett újra Kuncz Aladár vagy Dsida Jenő, fel kell tudni újítanunk a Korunk kritikái és irodalomtörténeti vonulatán túl a helikonista irodalompolitika máig értékes kritikai-történeti megnyilatkozásait is. Nos, az a kötet, melyet Irodalmi Könyvkiadónk a múlt esztendőben Molter Károly régi írásaiból kihozott, 1918-tól 1944-ig huszonhat esztendőt átfogó válogatásával igazolja szellemi haladásunk múltbeli hasznos pluralizmusát.

Aki a Szellemi belháború összegyűjtött cikkeit végiglapozza, elsősorban azon csodálkozhat, hogy a valóságban milyen is volt az a Molter Károly, akit egy balos kritika valamikor „vidéki Marxmörder“-nek marasztalt el. Az 1918-as és 1919-es forradalmi idők szele csap meg: cikkről cikkre követhetjük a fiatal irodalomszakos tanár kiállítását a polgári radikalizmus, a béke, a munkás-ság történelmi szerepe, végül a szocializmus mellett, s nem véletlenül követi a középosztály elszegényedésének leleplezését a május elsejei harc és tiltakozás. Még a tanári pálya — felekezeti iskolában — sem akadályozza meg Aradi Viktor A Jövő Társadalma című marxista lapjának üdvözlését 1925-ben, vagy „a rajongó és osztályöntudattal méltán bíró munkás“ kulturális szomjának szembesítését a korrumpált polgárság cinizmusával. Ez 1932-re

már annak dicséretét jelenti, hogy „Páncél és pizsama után a kopott gúnya költészete következik“.

Szándékosan emeltem ki Molter Károly polgári radikalizmusának útját a szocialista emberségig, mert ez a társadalmi alaphang magyarázza meg esztétikájának humánnumát és a felszabadulás óta betöltött szerepének etikáját. Ha a szociológiai vulgarizálások idején megfeledeztünk a régi Molter Károlyról és népi-munkásbarát áramlatáról a helikonista humánumon belül, akkor ne tetézzük hibánkat azzal, hogy ez a háttér ma már talán nem eléggé divatos... Inkább örvendjünk, hogy közös a gyökér, még ha ebből más körülmények közt az értékelések más variánsa született is, mint Gaál Gábor „tisztá osztályvonal“-án. Irodalmi múltunk tanulmányozóinak érdemes lesz bepillantaniok mindabba, amit Molter Károly a maga eszmei posztján Áprily Lajos, Tompa László, Olosz Lajos lírájáról s nemegyszer e líra előzményeiről (így — meglepően — Vajda Jánosnak szerinte Adynál is jelentősebb hatásáról), Dsida Jenő indulásáról, Tamási Áron első drámai sikeréről, Balázs Ferenc „kisemberi eposz“-áról vall, avagy éppenséggel Salamon Ernő haláltáncénekéről, megjegyezve, hogy itt „valami a heinei szikrafényből villan elénk“.

A kitéüntetett a német irodalom szakértője és magyar közvetítője is, és mert ez a szerep Erdélyben sajátosan jelentős és hagyományos, írásaiban nemcsak az első világháborút követő időszak német nagyjait, Thomas Mannt, Ernst Tollert, Iwan Gollt elemzi, vagy az osztrákokat, Franz Werfelt, Arthur Schnitzlert, hanem közvetlen hidat ver a hazai szászság felé is. Ő az, aki Kolozsvárt a Klingsor íróit fogadja. Nem volt ez hálás szerep, mert a szép testvériesülésnek hamar megjött a bőjtje: Moltert az előtörő német jobboldaliak veszik pergőtűz alá, mert szerintük mostohán bánik a Hitlerrel együtt uralomra jutott német írói csoporttal... Ama sokat emlegetett transzilvanizmus maradó dokumentuma Molter erkölcsi állásfoglalása ebben a „szellemi beháború“-ban a német irodalom könyvmáglyára itélt örök emberi értékei mellett. S mert irodalmár és közügyi publicista nálunk mindig is szorosan egy, e magatartás hajtása az író-Molter egyik legszebb szimbolikus vallomása is: a Baj van Metániában. A medgyesi szondaégés idézi fel itt Hitler uralomra jutásának embertelen rémét, szinte úgy, ahogyan a veszedelmet Metánia R. T. című regényében maga Molter jelezte előre. A hagyományos erdélyi türelem megtagadóinak üzeni az író 1934-ben: „Hitler halandó, de a magyarság (zsidóستul) és a szászság együttes férőhelye“ itt Romániában halhatatlan.

A transzilvanizmusról, mely a „romániaiság“ tudatalakulásának természetes előjátéka, mintegy logikai láncszeme volt, még sokszor lesz szó, hiszen irodalmi lexikonunk szerkesztése közben valójában ötvenéves irodalomtörténetünket írjuk, de az értelmezéshez mindig figyelembe kell majd vennünk Molter Károly vidéki helytállását, ezt a marosvásárhelyi lokálpatriotizmust, mely nemhogy kizárta volna a nagyvilágot, hanem éppen ellenkezőleg: idevonta. Városában — „Erdély e parányi Weimarjában“ — fogadja Molter Bartók Béla „fáklyás lelké“-t; itt sürgeti (1923-ban) a Bolyaiak szobrát; itt élteti Eminescu magyar megszólaltatásával kapcsolatban a „kültúrcsere“ emberségét; itt hálálkodik „a külsőb alatt maradt költői sejtelmek felbukkantója“-nak, Tessitori Nórának; a Magyar Logikátska eredeti példányára tett kézzel innen hivatkozik Erdély európaiságára; a Kemény Zsigmond Társaság ülésén Sényi Lászlóval együtt restelli, hogy Gaál Gábort még nem hívták

meg (1934-ben); s szívvél-lélekkel vesz részt a romániai magyar értelmiség Vásárhelyi Találkozásán.

Ebből az időből való kettőnk ismerkedése is: most kaptam meg (Varró Jánostól) két Molterhez intézett levelem másolatát 1937-ből, s ezek arra emlékeztetnek, hogy országos kezdeményezésünk támaszpontját köszönhattük az ő Köteles Sámuel utcai házában, melynek telkén egykor éppen a tanár-előd Bolyai Farkas laka állott. Ebben a házban várja vendégül 1942-ben Molter „prózánk Petőfijé“-t, Móricz Zsigmondot, aki a Kelet Népe számára tőle kért cikket Erdély lakóinak román—magyar—zsidó—német—örmény keveredéséről, éppen a fajgyűlölő elméletek baljós elharapózása idején.

Erdemes múltú író-tüntetett ki az Igaz Szó, s valójában mi-magunkat díjazta ebben a műben: mert a Szellemi belháború nem kevesebb, mint mindnyájunk derűs-borús, cselekvő-vágyó, emlékező-álmodó lelkiismerete.

Balogh Edgár

Illúzió vagy távlat?

Bizonyára nem ingerel senkit vitára, ha azt mondom: tudományos meg-alapozottságú társadalomszemléletben, marxista szociológiai vizsgálódásban, publicisztikában, de még gyorsabb futamú zszurnalisztikánkban sincs helye önámításnak, hamis illúziók keltésének.

Miért jut eszembe ez éppen most? Talán azért, mert manapság mind gyakrabban esik szó nálunk a személyiség szabad fejlődéséről, arról, hogy az ember egyéniségének gazdag kibontakozása elől a szocializmusban már el-horodtunk minden akadályt. A túlságosan általánosító megállapítások félre-vezetők, mert a lehetőséget, a csupán távlatilag elérhető célt immár való-ságnak tüntetik fel, s abba a csalóka ábrándba ringatnak, hogy már benne vagyunk a sokréti és magasrendű humanizálódás kellős közepében. Folya-matról van ugyanis szó, amelynek távlati céljai az új és a régi harcának feltételei között valósulnak meg. E tekintetben értékesek mindama mozza-natok, amelyek a szocialista demokrácia szélesedése révén elősegítik szellemi-lelki építkezésünket, a személyiség kiteljesedését össznépi viszonylatban.

A problémakör azonban bonyolult. Erdemes eltűnődni rajta.

Eddig még azt sem mértük fel, hogy a közvélemény mit ért voltaképen a személyiség szabad fejlődésén. Ha megkérdeznék, a legtöbb ember valószínűleg sablonos választ adna. Valahogy így: a szocializmusban min-denki tanulhat, képezheti magát. Mérnök lehet, tanár, orvos, vasesztérgályos, akadémiкус vagy pilóta lökhajtásos repülőgépén.

Ez nem is vitatható. Valóban a felszabadulás után épülő új rendünkben széles tömegek előtt nyílt meg a tudás kapuja. Horizontális és vertikális társadalmi mozgás tömegjelenségeinek lehetünk tanúi. De ennek alapján beszélhetünk-e már a személyiség szabad fejlődéséről? Ennek feltétele csu-pán az egyetemi vagy főiskolai oklevél, a társadalmi munkamegosztásban el-foglalt előnyösebb hely?

Mi is tulajdonképpen az ember személyisége?

Az értelmező szótár így határozza meg: „Eszmények, erkölcsi normák szolgálatában álló és azokat megközelítő, értékes, tudatos egyéniség.“ E meg-állapítást egy nemzetközileg ismert pszichológus tovább mélyíti, amikor leszögezi, hogy a személyiség az ember és a környező világ kölcsönhatásá-

ban alakul ki. Szerinte az ember azért egyéniség, mert sajátos, egyedi, meg nem ismételt tulajdonságai vannak; azért személyiség, mert tudatosan meghatározza viszonyát ahhoz, ami körülveszi. A lényegre azonban a leginkább ezzel az okfejtésével világít rá: „Az ember akkor maximálisan személyiség, ha a semlegesség, a közömbösség, az érdektelenség minimumával és a »pártosság« maximumával viseltetik minden iránt, ami társadalmi jelentéssel bír.“ S mintegy kiegészítésül még hozzáfűzi, hogy a személyiséget a társadalmi környezethez, más emberekhez való viszonyai határozzák meg.

Már ebből is kitétszik: a személyiség fogalma társadalmi kategória, s a személyiség szerveződésében a külső és belső tényezők kölcsönös összefüggésében a főszerepet a társadalmi feltételek játsszák.

Képes-e a szocializmus — fejlődésének mai szakaszában — saját eszményei szintjén tömegméretekben biztosítani az egyéniség sokrétű kibomlását? Sem a szociológia, sem a társadalomlélektan erre a kérdésre még nem adott igenlő választ. Nem is adhatott, mert társadalmunknak még le kell győznie a munkamegosztás személyiséget csorbitó hatásait, tágítania kell a külső lehetőségek megszabta mozgásteret. Márpedig nem kétséges, hogy az egyén csak tevékenységi formáinak sokoldalúságával teremthet mind mélyebb, szorosabb kapcsolatot szűkebb és tágabb értelemben vett társadalmi környezetével.

De ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a műveltségen és a társadalmi aktivitáson kívül a jellem a személyiség egyik legközpontibb megnyilvánulása. Morális tartás, áthumanizálódás nélkül a személyiség torz vagy legalábbis alacsony szinten szervezett. Ma még korántsem állíthatjuk, hogy a szocialista etika áthatja társadalmunk minden pórúsát.

Lássunk csak néhány példát.

Vajon szerveződhet-e magasrendű személyiséggé az, aki éveken át ingázik, s a vesződéses utazgatástól elcsigázottan dől esténként az ágyba? S itt nemcsak fizikai dolgozókra gondolok, hanem falura járó szellemi munkásokra is. De ne hivatkozzam csak a kirívó esetekre. Vannak szokványosabbak is. Szeretném, ha valaki felvilágosítana arról, hogyan fejleszti személyiségét az, aki szabad idejének tekintélyes hányadát haszontalanul pazarolja el például végkimerülésig folyó kanasztá-partikkal vagy italozással. Aki soha kezébe nem vesz egy irodalmi vagy szakkönyvet, aki sem mesterségében, sem általánosan nem műveli magát, aki közönyös a társadalom és ember-társai problémáival szemben.

Azt sem tudom elképzelni, miként gyarapodhat emberségben a személyiség kicsinyes, áskálódó, képmutatással, irigységgel, megalkuvással fertőzött légkörben. Vagy ha az rontja az ember társadalmi közérzetét, hogy cselekedetei beleolvadnak a többi egyén cselekedeteinek végtelen láncolatába, s eltűnnek szeme elől a társadalom makrokozmoszában.

Ezt a folyamatot nyomom követni, statisztikailag felmérni, szociológiailag és lélektanilag elemezni tudós munkaközösségek dolga.

Annyi azonban már e röpke jegyzetben is kívánságként elmondható: szocialista rendünk feladata olyan társas formákat, kisközösségeket teremteni, amelyekben az emberek követhetik cselekedeteik útját, következményeit. Ily módon társadalmi tartalommal telíthetik egyéni létüket, s valóban gazdagon kibontakoztathatják személyiségüket. A maguk és embertársaik javára.

Ez azonban kissé már a jövőre is tartozik.

Lázár József

Nyelvöltögetés

Reménytelennek látszik a küzdelem. Hiába a rohamosan fejlődő íráskultúra figyelmeztetése és serkentése, úgy látszik, még mindig túl gyöngéden elnéző a kontármunkával szemben, „hadd éljen szegény X is“, illetve legjobb esetben közönyös: „vállalja ki-ki a saját munkájáért a felelősséget“; hiába a lapok növekvő igényessége, a szerkesztők időnként belefáradnak a folytonos foltozósuszteri munkába, az anyanyelvet írásban hajmeresztő hozzá nem értéssel használó szerzők fésületlen és mosdatlan kéziratainak stilizálásába; hiába a nyelvrontók közé elég gyakran odacserditő fölháborodás, hiába a türelmes gyom-csipegetés, a gyom újra nő, akik nem tudnak arabusul, nem átallanak mégis arabusul beszélni, miután nem tudnak arabusul.

Magamban megfogadtam, hogy utoljára szóalok föl ebben a kérdésben; most is inkább a saját lelkiismeretem elcsitítására teszem. Ha lemondó borongással is válaszolnom kell valamit a sűrű nyelvöltögetésre (többségük akaratlan, erőtlen, érzéketlen és érzéktelen nyelvi ficam, képtelen kép és stílárís keresztretjtvény). Neveket nem írok ki; a hétfejű sárkány fejeinek nincs külön nevük — hiába vágjuk le az egyiket (vagy mindet), újra „elharapózik“. Legyen nekik könnyű a következő nyelvi botlás.

„Az örvendetesen megélenkülő vitaszellem torz kinövése ez, mely kezd elharapózni irodalmi berkünkben“ — írja az Utunkban az egyetemi tanárként is működő szépíró-kritikus. (Kiemelés, minden alább előforduló kiemelés tőlem: P. Z.) Valahol itt lehet a baj gyökere: mindnyájunkat egymás kalapja alá vesszük, illetve vesznek egyesek, akik már nem is irodalmi berkekről, hanem egyenesen (még mindig) irodalmi berkünkről beszélnek; valahogy ilyen elképzeléssel: Állami Irodalmi Berek. Miközben irodalmi berkünkből ebben a virágos stílusban veri vissza a szerző az őt ért bírálatot: „Ő — mármint a bírálni merészelő — vagdalkozni akar. Mert élvezi, hogy egyszerre tizenkétfelé szabdal, hogy megbotránkoztat, hogy jönnek a válaszok“. Más szóval: a szelíddé, (ha lehet) mindennél szelídebb jámborítotttnak elképzelt irodalmi berkünkben megbírálni valakit megbotránkoztatás — ám így válaszolni rá, az már nem. „Egyszerre tizenkétfelé szabdal“ — kít? Ja, igen: egyszerre több irányba vág a bíráló; jól teszi, ha egyesek még azután sem tanulnak a figyelmeztetésből, még azután sem tanulnak meg legalább olyan szavakat értelmükön használni, mint a „szabdal“ ige. Engem az ilyesmi jobban megbotránkoztat, mint az, hogy X-nek mi a véleménye Y könyvéről. Aki kikér magánad valamit, legalább akkor emelkedjék a szükséges tisztaságú nyelvi fölháborodás magaslatára, amikor kikér.

De hát ez csak egy példa a sok közül, ami irodalmi berkünk elnaspángoló vesszője után kiált, ha ugyan nem a pellengérral fölváltva alkalmazandó vesszőfutás bevezetéséért. A nagyváradi Fáklya így méltat, illetve marasztal el: „Varga Vilmos magabiztos, hetyke tolvaja ott fenyeget zátonnyal, ahol a megtisztító érzelemnek rést kellene keresnie a hűvös fölényen — így nem eléggé tűnik ki áldozat-volta“. Dehogynem, ne tessék aggódni; egyszerre három áldozata is van ennek a zátonnyal fenyegető hűvös fölénynek: az ilyen értékelés előtt nyilván értetlenül álló színész, a semmibevert értelmű olvasó és a nyelv, amely mindenkié, tehát egyesek szerint nyeglén és felelőtlenül, Csáky szalmájaként kezelhető, úgysem von senki felelősségre bennünket, ha már egyszer mi magunk eltekintünk ettől. Hiszen a Szatmári Hírlap

egyenesen címbe írja: „A tettes ismeretlen.“ Majd így folytatja: „Nem minden esetben! A törvénytörési bejegyzések szerint az ismeretlen tettesek száma azonban sokkal nagyobb, mint az ismerősöké.“ Azaz: ismerőseink között kevesebb a bűnöző, ami engem kimondottan megnyugtat; így képzelem, el is várom tőlük, az alábbi tettesek azonban igen-igen ismerősek, egyedül a számuk ismeretlen.

Van, aki (egyelőre) csak egy árva névelőt csen el — kisstilú tolvaj — egy mondatból, de máris ez sül ki belőle: X „szivessége révén a most először közölt visszaemlékezését kevéssel halála előtt írta“, mármint Y. Kinek a révén írta a szivessége folytán, amit kevéssel a halála előtt közöltek? De ne tréfáljunk; ha a kolozsvári Igazság szerkesztője ebben a kis semmi jegyzetben a megfelelő helyre teszi az elsinkóftalt névelőt, most nem ezen a példán kellene fürkészni, hol kezdődik a nyelv-erkölcsi botlás, ami végül a nyelvgyilkolásiig zülleszt egyeseket. „S körkörös emelvényen — cseveg a csík-szeredai Hargitában egy fiatal költő — a lányok kettős füzére, amely mint két malomkő, ellentétes irányban forog“. Ha már malomkő: a két malomkő közül az egyik mindig áll, csak a másik forog vele nem ellentétes irányban; de hát a lányok, a táncoló lányok füzére ilyen, ugyebár, mivel hasonlatában könnyedén és újszerűen malomkőhöz hasonlítja a cikkíró.

Ugyanabban a lapban ugyanattól a szerzőtől azt is megtudhatjuk, hogyan kell valamit magyarul kifejezni. „Jellemző különben, hogy ilyenkor az átlagnézőben nem alakul ki egységes kép (egy filmrecenzió a szóban forgó írás), magyarul, csak a részletekre, a roppant töredékes cselekményre exponál“ (ha már magyarul, talán: koncentrálni). Meglehet, üde székelly tájszólásban írták ezt a mondatot, azért nem értem. Am nem marad el tőle a temesvári Szabad Szó sem: „Valóságos népi költeménnyé fonódik itt össze a bánáti asszonyok kiapadhatatlan fantáziájának, alkotó készségének, szépérzékének, kezűgyességének gyümölcse.“ Anyám, én nem ilyen lovat akartam, nem így képzelem a stílus-demokratizmust, hogy az mint valaminek a gyümölcse valóságos népi költeménnyé fonódjék (ráadásul) össze. „A tömegjelleg ugyanis mintha sarokba szorította volna a minőséget, az igényt“ — vallja be valaki hiányos nyelvtudása következtében a Szatmári Hírlap hasábjain. Holott talán mindössze annyit akart mondani, hogy ez meg az a háttérbe szorította a műtudoménnt. De mégsem ez lett belőle, mert ugyanazon szerző szerint „a borválasztói agitációs művész-brigád tagjai háromszor is belebotlottak a szövegbe“. Így lesz ez mindaddig, amíg az újságolvasás naponta ilyen megfogalmazásokba botlik; mert „tető s gerenda összefüggnek“.

„Ismét nem tanultad meg a szót“ — mondja, már-már beismerő vallo-másként, egy költő az Új Élet hasábjain. Nota bene: Adyra emlékezik, aki magyarul még csak tudott valamennyire. „Mostanság úgy vagyok vele: állok, keresem a gondolatot, persze, nem találok, vagy ha meg is lelem, olyanná válik, mint a csík, kisiklik a kezem közül, s csak bámulok utána, s a torkomat elszorító vágy markolását érzem: ismét nem tanultad meg a szót.“ Hát ez bizony nagy baj; már ideje lenne megtanulni. Akkor bizonyára nem kellett volna az olvasók ezreinek azt is megtudnia, hogy „az utána (az Ady után) való magyar költészet mind az ő (az Ady) húsát eszi“. „Így adta át a stafétabotot.“ (Nagyon halkán kérдем ezek után: kinek?) „Nem, nem csinállok istent belőle, amiért imádom, hiszen valójában csak félisten volt (ne örvendj, halandó, még nincs vége), de ilyen minőségében igazi és annyira ható, hogy bűneit, hibáit már nem is látom, mert fájdalomra és embersége-

mindent eltakar, még félistenségét is. Mezítelen, miként a lélek, mikor partra dobják.“ (Ó, hiányos nyelvi köntös!) És még mindig nincs vége. „Elképesztően nehéz volna ezt — sírás nélkül — így tovább folytatni“ — mondja cikke elején a szerző. Bizony mondom, cikkem végén én, elképesztően nehéz ezt — sírás nélkül — így folytatni.

Ennek okáért nem folytatom, csak csendesen siratom a papírt, amely annyi mindent: mindent elvisel.

Panek Zoltán

Kiment a ház az ablakon

Részletet, minél több részletet!
Csak a részletekben van igazság!

STENDHAL

Hogy több jól megépített és tisztaszándékú novellát olvas manapság az ember, mint évekkkel ezelőtt, ez biztos. Az ösztön vak tapogatózásainak a helyén a műveltség pontos arányérzéke méri föl a teret, a spekulatív szemléletet, amely a kisémbert vagy legalábbis az átlagembert ostobán tévelygőnek mutatta a csinált igazságok fényében, s amely a novellának mint következetes és drámai műfajnak a széthullását okozta, lassan az egyetemesebb humánnum szorítja vissza.

Megsokasodott az izlésesen, hangulatosan, sejtelmesen, sőt indulatosan felmondott történet, a hagyomány korlátai valósággal recsegnek a ravasz formai próbák rángatásától. Meglepő paradoxonok villannak fel itt is, ott is, szívet melegítő igazságok tündökölnek kétarasznyi karcolatokban, s mély gondolat komorlik még egy-egy mondat alján is. S bár mindez így van, az eredmény, a próza rövidebb műfajaiban, a tehetségek erejéhez és képességéhez viszonyítva nem jelentős.

De vágjunk is mindjárt a dolgok közepébe.

A napokban egy éltebb, parasztszármazású író ideadta nekem kézzel írt elbeszéléskötetének kéziratát, amely egy tucat régebbi, s majdnem ugyanannyi új történetet foglal magába. Mondanom se kell, hogy engem is megkísértett a gyanakvás ördöge, s már olvasás előtt, látatlanul fogalmazni kezdtem az érveket: hát igen, igen, mindez szép... sőt kedves... de ez a hang ma már nem megy... A szokvány-realizmusnak ez a kitaposott, széles útja már a tekintetet is fárasztja, nemhogy a lábat... Meg aztán az egydimenziós idő... a síkban vonszolódó cselekmény sem éppen korszerű... Az egészret valahogy másként... zaklatottabban, szaggatottabban kéne előadni...

Így rakosgattam egymás mellé a szavakat, de ahelyett, hogy a kötet meggyőző voltna képzelt igazamról, mi történt? Már az első néhány elbeszélés fölizgatott, s megszegyenülten félre kellett löknöm minden előítéletet. De nem is jól mondom, hogy a szépen, szabályosan, tartós pillérekkel megépített történetek lázba hoztak. Inkább azt éreztem, hogy hovatovább valami kellemes nyugalom tölt el, hogy a tömör és mélyről fénylő bútorok:

szemlélése, a mozdulatok pontossága, a lélekrajz logikája és ráérős higgadt-sága jótéten feledtetni velem a kapkodó világ külső zajait.

S ekkor szégyenemben és zavaromban töprengeni kezdtem: ez az ember, ez a típus, ez a korosztály tud valamit, amit mi nem mindig tudunk. S a párhuzam kedvéért mindjárt meg is kíséreltem felidézni mások néhány novelláját, amely egyszeri olvasás után megkapaszkodott az emlékezetemben, vagyis az utóbbi évek valamennyi kimagasló teljesítményét. Nos, őszintén bevallom, hamar elakadtam a számolásban. Dehát az ördög vigye el, mégse lehet, hogy öt-hat elbeszélésnél több ne jusson eszembe: a közérzetem emlékezete eddig sokkal többet sejtetett velem. Valami nem stimmel!

S megint tovább gondolkoztam.

Bizonyára az a baj, tűnődtem el, hogy nem tudom elővarázsolni azokat a részleteket, amelyekbe belefogózhatók: nem látom azt a fogast, amelyre ráakaszthattam volna a kalapomat, mikor a novella ajtóján beléptem: nem látok egy szekrényt, egy komódot, amelyen örömtelien és szórakozottan elbabrált volna a tekintetem; nem emlékszem a személyek arcára, de még a nevére sem, mert mindahányat Kovácsnak, Szabónak hívták, s a keresztapák képzeldőrejének langyos és szürke keresztvíze egybemosta őket.

Arisztotelész valami olyant mond Poétikájában, hogy amit nem érzékelünk részleteiben, és nem fogadunk el, az egészében sem létezik. S íme, ez minden titkok kulcsa, ez a próza tehertétele és próbája rajtunk, ássunk bár le akármilyen mélyre is a tudat külszöbe alá, legyünk realisták vagy akár abszurdok.

Mert hiábavaló bármilyen eredeti lélektani fejtegetés is, ha nincs a valóságnak valamilyen tartós és emlékezetes alakú cövekéhez kipányvázva, mert a legelvontabb gondolatnak is képszerűen kell megjelennie. S hiába leng át bennünk valamely történet hangulata, ha már ez a hangulat sem eléggé varázslatos és erős egyéni színekből, a tapasztalás vérfestékéből kikevert ahhoz, hogy tartósan zsongjon az idegeinkben. Azt pedig csak a legnagyobbak tudják megcselekedni, hogy az érzelem, az emlékező sóvárgás vagy a látomásföldézés izzó víziójában tárgyat, sejtelmet, gondolatot oly lebegővé oldjanak, ahol már nem követelhetjük meg tőlük a valóság dolgainak kézzelfogható megjelenítését: de egy Rezeda Kázmérnak már a nevében is több sajtáság vibrál, mint másoknál féloldalmi leíró portrékban!

Nem tudom, ki hogy van vele, de számomra a legnagyobb irodalmi élményt az orosz klasszikusok jelentették. S ha most belegondolok, s ennek okát fürkészem, már tudom is, miért: talán itt találkoztam a legtöbb káprázatos vagy ahogy Füst Milán mondaná: igéző részlettel! Gogol egyetlen körmondatban négy földesúr arcát rajzolja élénk maradandóan; a fiatal Bolkonszkij néhány sorban átéli egész életét és halálát attól kezdve, hogy a röppenő gránátot megpillantja; a nedves fűmagok, amelyek egy cséza kerék agyára tapadnak, tökéletesen élém idézik Levin birtokát s azt a folyóparti reggelt; soha nem felejttem el Karenin nagy szétálló füleit sem...

Csehovnak nincs olyan novellája, amely ne éppen a remek részletekből állna össze előttem tökéletes és kerek egészzé: ha egy nő fölzikog a zsúfolt tárgyalóteremben, akkor legalább annyi egyénítést kap, hogy a szerző odatűz a mellére egy akkora brosstűt, mint egy ezüsttányér alja; ha valaki egy mozdulatot tesz, és bánatosan elmosolyodik, utána pedig két-három szót közöl, ezt is úgy cselekszi, hogy sosem lehet elfelejteni. (Például Dimov a Kikapós feleségben.) Gorkij munkanélküli Krisztusa beleköp a tengerbe,

kifordítja üres dohányzacskóját, s megereszt egy olyan aforizmát, hogy ma is beléremeg a szívem, ha visszaidézem azt az egyetlen mondatot.

De persze tudom, hogy nem velük kezdődik minden. Othello például már ilyen igéző metaforában kiállt föl a szaporodó bűn láttán: „Mint székekben (mészárszékben) nyáron a légy, amely kikél s már párzik is!” A Coriolanusban pedig ilyesmiket olvashatunk: „Ki kegyetekre épít, ólomkarokkal úszik, s tölgyeket hasít sással.” Vagy: „Mi dolog ez, ti lázongó gazok, kik férges véleményetek vakarva megrühösítitek magatokat?”

De kanyarodjunk vissza a magunk dolgához. Nem azt akarom mondani, hogy a mi prózáinkból kivesszék a részletet. Ennek az ellenkezőjét is bizonyítani lehetne; de vajon mit nyernénk vele? Kinyilatkozhatnánk önmagunk megnyugtatóására, hogy nincs itt semmi baj, épp elég détail tarkítja elbeszéléseinket. Hát persze, hogy így van, de nem a számonkérő hibája, ha a fák miatt valóban nem láthatja az erdőt. A túl sok és azonos értékű részlet ugyanis, amellet, hogy vetekszik egymással, és elmosza a mondandó fő kontúrjait, mint azokon a festményeken, amelyeket tárlatlátogatás után rögtön elfelejtünk, s tetejébe a hétköznapi valóság illúzióját adja, minden spontaneitás nélkül. Arról nem is beszélve, hogy a művészi képnek bizonyos indulatmenetre van szüksége ahhoz, hogy kiteljesedjék, vagy ahogy szaknyelven mondják: kiélje magát, s mi is átszenvedjük, mielőtt még az újabb élményhez pihentek leszünk; erre azonban semmi mód sincs, ha egyik részlet mindjárt a másik sarkára lép.

S az már igazán nem új állítás, hogy a felelős, nagytehetségű író, akinek elsődleges célja, hogy pontosan megvalósítsa célját, minden időnkben a legkönyörtelenebbül földáldozta az önmagukban nagyon is szép részleteket az egész javára; kést emelt rá, mint Jákob Izsákra, mert bármilyen fájó volt is néha, s bármilyen fájdalmas ez mindennap, tudomásul kell venni: a próza elsősorban építkezés és nem dekoráció! André Breton például, a szürrealizmus kiáltványában a fölös és ismétlődő részleteket azokhoz a családi képeskönyvekhez hasonlítja, amelyeket leplezett unalommal, csupán udvariasságból lapozunk át.

Az eszményi eljárás tehát ez volna: sok részlet helyett csak egyet-egyet, de a legigézőbbet, mert az olvasói képzelet maga szereti kiteljesíteni néhány jel alapján azt, amit eléje adunk. S mostmár hogy milyen legyen ez a kevés, de igéző részlet, arról ismét csak külön kellene értekezni. Egy dolog biztos: még a legmodernebb író sem mondhat le róla, aki azzal védekezik, hogy őt nem a valóság külsődleges dolgai érdeklik, hanem a belső törtézés, s hogy ő a lélek felé halad. A korszerűség jelzője nemcsak hogy nem menti fel őt, de talán meg is nehezíti eljárását; ha jelentőset akar adni, hallatlan erőfeszítésre kényszeríti, mert manapság nagyon kevés eszközzel nagyon sokat kell megsejtetnie. S habár a bútorait ultramodern novellájának a szobájában a falba süllyesztette is, egy pillanatig sem szabad éreznünk, hogy valami hiányzik a lakásból, s hogy szükség esetén nincs hova letennünk a kabátunkat, kalapunkat.

De az, hogy mit emelünk ki, és mit hagyunk homályban, immár az elhallgatások praktikájához tartozik, s kifejtése, mégha szubjektív lesz is, talán megéri, hogy visszatérjünk rá néhány gondolatban.

Bálint Tibor